

СТАНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
ДИСПРОПОРЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

*THE FORMATION OF THE REGIONAL ECONOMY:
DISPROPORTIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT*

Науменко Ж.Г.
Zhanna Naumenko

У статті розглядається становлення регіональної економіки як науки. Розглянуто різні теорії регіональної економіки. Виділено періоди становлення регіональної політики. Проаналізовано зарубіжний та вітчизняний досвід становлення регіональної економіки. Приведено погляди різних авторів щодо визначення регіону. Розглянуто диспропорції регіонального розвитку, бачення авторів та представлено самостійне бачення. Розглянуто класифікацію регіональних диспропорцій.

Вступ. Сьогодні в Україні все частіше підіймаються питання регіональної економіки. У розвинутих країнах вже давно регіональна економіка та регіональна політика зайняли важливе місце у соціально-економічному розвитку. Враховуючи особливості сучасного функціонування державної та регіональної економік, дослідження саме територіального аспекту дозволяє визначити сильні й слабкі сторони функціонування регіональних економічних систем, сприятливі й загрозові тенденції, та, на основі цього, визначити шляхи поліпшення ситуації [1].

Регіональна економіка відносно молода наука, вона почала формуватися на початку 50-х років ХХ століття. Тривалий час вивченням проблем регіонального розвитку займалися такі науки як, соціально-економічна географія, розміщення продуктивних сил та інші. Не останнє місце займають праці та дослідження англо-американських вчених таких як, В. Бунге, Р. Чарлі, П. Гагет, Д. Гарвей, В. Тоблер та інші. Ідеологом та організатором так званої «регіональної науки» вважають У. Айзарда. Її почали вважати як самостійну галузь у 70-80-х роках, а окремою дисципліною вона стала вже у 90-х роках.

У світовій практиці управління економічним розвитком регіональний підхід і регіональна політика вже мають свою історію. У США розділи з регіонального економічного розвитку і регіональної політики були частиною "нового курсу" уряду Т.Рузвельта (1929-1933 рр.) У ті роки адміністрація Рузвельта різко розширила масштаби центрального державного втручання в економічну і соціальну сферу на регіональному рівні, в рамках федерального уряду були сконцентровані важливі ресурси. Відтоді регіональна економіка і регіональна політика стали невід'ємним елементом державного регіонального господарства практично у всіх розвинутих країнах світу. Регіоналізація розглядається сьогодні як найважливіший інструмент і умова економічного розвитку [2, с.13]

Постановка задачі. У період трансформаційних перетворень для країни дуже важливо передбачити можливі шляхи розвитку у правильному напрямку. Щоб країна не зазнала тяжких часів, треба вибрати оптимальний шлях розвитку для економіки. Питання регіонального розвитку є не менш важливим та суттєвим у теперішній час. Можливо саме розвиток цієї галузі допоможе країні знайти свої сильні сторони та, нарешті, почати використовувати свій потенціал по максимуму.

Багато вчених приділили увагу темі регіонального розвитку та регіональній політиці серед них є такі як, З. Варналій, В. Геєць, Я. Жаліло, Б. Данилишин, Д. Лук'яненко, Б. Губський, А. Мокій та ін.

Вивчення регіональних аспектів розвитку нашої країни є необхідним дослідженням. Адже усі розвинуті країни вже давно організували правильну регіональну політику для своєї структури держави та зуміли досягти високих рівнів розвитку у багатьох сферах економіки.

Результати. Становленню регіональної економіки як науки передували дослідження багатьох вчених. Меркантилісти, Т. Мун, В. Петті, Дж. В. Колберт, вважали, що джерелом збагачення територій є зовнішня торгівля, яка повинна збільшувати кількість золота і срібла. Це досягалося стимулюванням експорту та обмеженням імпорту, заборонаю вивозу сировини, а також обмеження вивозу золота і срібла. Але А. Сміт був проти таких дій. Він вважав, що добробут території залежить від рівня розвитку виробництва за рахунок поділу праці та кооперацій. У зовнішній торгівлі спеціалізація регіону повинна бути основана на принципі абсолютної переваги, тобто регіон експортує товари з меншими витратами, які він виробляє, та імпортує товари також з меншими витратами, які виготовляє інший регіон.

Д. Рікардо продовжив розвивати теорію переваг і прийшов до висновку, що абсолютні переваги лише приватний випадок. Він вважав, що головне — це відносні переваги. Цей принцип полягав у тому, що регіон повинен спеціалізуватися на випуску товарів з найнижчими відносними витратами порівняно з іншими регіонами.

У теоріях представників класичної школи А. Сміт та Д. Рікардо головним фактором, що визначає раціональну структуру виробництва та обміну, є трудові витрати, у той час як шведські економісти Е. Хекшер та Б. Олін пішли далі та зробили акцент на співвідношенні взаємозамінних факторів виробництва таких як, капітал, праця, земля та інші. Вони вважали, що регіони які розвиваються, в основному, мають дефіцит капіталу та надлишок робочої сили, тому їх спеціалізація має бути у виробництві та вивозі працездатної продукції, а розвинуті регіони, які накопичили капітал, повинні вивозити капіталоємну продукцію. У подальшому їх дослідження корегувалися, також було виявлено, що для вибору доцільної структури вивезення або ввезення товарів необхідно прийняти до уваги ще і непрямі витрати, які сконцентровані у спожитій сировині та матеріалах. У тому ж напрямку продовжив дослідження і В. Леонт'єв. Він вирішив цю задачу на принципі методу міжгалузевого балансу та результати його дослідження були названі парадоксом В. Леонт'єва.

Й. Тюнен, В. Лаундхарт та А. Вебер займалися дослідженням теорії розміщення господарської діяльності.

Теорія Й. Тюнена передбачає наявність економічно ізольованої держави, де є центральне місто, яке є єдиним місцем ринком збуту господарських та промислових товарів. Ціна кожного товару залежить від транспортних витрат, які розраховується прямо пропорційно до ваги вантажу та відстані перевезення.

В. Лаундхарт розробив теорію раціонального штандорта промислового підприємства. Метод знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства відносно джерел сировини та ринків збуту — це головне відкриття В. Лаундхарта.

А. Вебер продовжив дослідження поглядів Лаундхарта та виявив, що основна задача розміщення полягає в мінімізації загальних витрат виробництва ізольованого підприємства, а не тільки у транспортних витратах.

Ефективність державного управління економічним розвитком в регіоні передбачає дослідження проблем взаємодії зв'язку регіональної економіки і регіональної політики [3, с.3]. Деякі автори виділяють такі періоди становлення регіональної політики:

1. 30-ті роки ХХ ст. Після кризи 1929 — 1933 рр., відбулося усвідомлення важливості регіональних проблем і прийняття перших програм допомоги окремим відсталим територіям. Такі заходи були більше поширені у Великобританії та США.

2. 1940-1950 рр. Післявоєнна криза, що призвела до загострення соціально-економічних проблем, стала причиною зацікавленості країн у застосуванні регіональних реформ в управлінні. Тому, коло країн, які практикували регіональні методи управління, розширилося.

3. 60-ті - початок 70-х років. У цей період інтерес до регіональної політики, як до інструменту управління територіальним розвитком, різко зріс. Саме в цей період у високо розвинутих країнах Заходу сформувалася цілісна система регіональної політики. У цей же період відбулося ствердження регіонального прогнозування. Удосконалювалися інструментарії регіональної політики та апробувалися стимули економічного розвитку для нерозвинутих та погано розвинутих регіонів.

4. Середина 70-х років - 1993 р. У цей період було підписано ряд Маастрихтських угод, це дало поштовх для розвитку нової «наднаціональної» регіональної політики у країнах Європи. Також цей період характеризується новою економічною кризою, що розпочалася після 1974 року і охопила розвинуті країни. Стали популярними макроекономічні цілі, а регіональні відійшли на другий план. Послабилась інвестиційна діяльність, що спричинило звуження інструментарію регіональної політики. Але зароджена на попередньому етапі система регіонального програмування продовжувала розвиватися. В розробках регіональних програм з'явилися наднаціональні інтеграційні елементи.

5. 1993 р. - по наш час. Європа національних держав перетворилася у Європу регіонів. Здебільшого цьому сприяло підписання Маастрихтських угод. Зараз відкриваються нові можливості для регіональної політики, а отже і

для регіональної економіки також.

Розвиток регіональної економіки на просторі СРСР мало свої особливості і йшло своїм шляхом. Регіональна економіка у складі СРСР жорстко регулювалася, мало планове управління і відбувалося у системі «згори до низу».

Основоположником радянської регіональної економіки вважається академік Некрасов. На його думку регіональна економіка вивчає сукупність економічних і соціальних факторів та явищ, які визначають планове формування та розвиток продуктивних сил та соціальних процесів у регіональній системі країни та в окремому регіоні зокрема. Вчений, в якості головної складової частини регіональної економіки, вбачав розміщення продуктивних сил основного фактора виробництва по території країни з ціллю максимально можливого зниження витрат на випуск продукції, щоб максимально підвищити конкурентоспроможність регіонального виробництва. Але щоб розібратися у самій регіональній політиці чи регіональній економіці слід визначитися із самим поняттям регіон.

Термін «регіон» (region – область, район) вживається часто в різних значеннях. Під ним розуміється крупна територія країни з більш-менш однорідними природними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил, з відповідною матеріально-технічною, продуктивною і соціальною інфраструктурою, що склалася, а також своєрідністю соціально-політичних умов. Регіон - це певна територія, що відрізняється від інших територій за рядом ознак і володіє деякою цілісністю, взаємозв'язаністю складових її елементів. Конкретизація і змістовна інтерпретація терміну здійснюється при виділенні певних типів регіонів. Найбільш використовуване визначення: регіон - це частина території, що володіє спільністю природних, соціально-економічних, національно-культурних та інших умов. У даний час регіон розглядають як певну єдність території, обумовлену його структурою, внутрішніми зв'язками. З позицій соціальних зв'язків, як істотна сполучна ланка між людьми і регіоном розглядається відчуття місця. На основі поєднання фізичних і соціальних характеристик регіону, його історії формуються психологічні риси, що визначають ідентичність населення конкретної території. Концепція відчуття місця припускає, що люди, які населяють регіон, пережили певний колективний досвід, на основі якого формуються загальні спрямування, інтереси, цілі й цінності. З часом такий досвід трансформується в суспільне єднання людей, які живуть в межах даної одиниці простору. Крім того, в економічній літературі найчастіше фігурують два поняття регіону, причому досить часто між поняттями "регіон" і "район" ставиться знак рівності. Так, ряд авторів під регіоном має на увазі певну частину народно-господарського комплексу країни, що відрізняється географічними умовами і природно-ресурсною спеціалізацією. Ці райони є відносно замкненими як у виробничо-технічному, так і в економічному відношенні. Інші автори під регіоном розуміють одиницю адміністративного поділу країни: край, область, район, місто. Зарубіжні вчені трактують поняття "регіон" по-своєму. Визнаючи існуючу плутанину у визначенні понять "регіон" і "район", американські професори П. Джеймс і Дж. Мартін у дослідженні "Всі можливі світи" пишуть: "Звичайно під словом "регіон" розуміється цілісна ділянка території, що відрізняється де-

якою однорідністю у своїй основі, але не володіє чіткими межами. Більше того, це слово часто вживають для позначення досить великих територій, що утворюють головні підрозділи континентів. Але на професійній мові географів слово "region", або "район", застосовують по відношенню до територій самої різної площі, які характеризуються певною однорідністю, що і служить підставою для того, щоб виділити ці території. Регіональна самосвідомість населення - це не тільки ототожнення громадян з певною територією, районом, містом, але і протиставлення себе мешканцям інших регіонів, у яких інші звички і традиції, інша вимова, інші економічні й соціальні, а нерідко й політико-національні інтереси». З роками за кордоном змінювалися погляди на регіональний процес. На думку Е. Куклінських, регіональний розвиток, регіональні проблеми довгий час розглядалися з погляду «матеріального підходу». Будівництво нових фізичних об'єктів, таких як фабрики і дороги, визнавалося найважливішим внеском в розвиток даного регіону. В даний час найбільш значущим є нематеріальний підхід. Концепція регіонального розвитку, орієнтована на знання і інновації, домінує не тільки в науковій, але і в практичній сфері у все зростаючому числі країн. Автор зазначає: "Регіони, завдяки своїй вищій конкурентоспроможності, можуть повернути значну частку вітчизняного і зарубіжного ринку. Таким чином, регіони можна, в принципі, розглядати як острови інновацій і духу підприємництва в ширшому контексті просторової мережі". Найчастіше критеріями, що часто вживаються, для формування поняття "region" є: географічні (розташування, величина території і кількість населення); виробничо-функціональні (специфіка переважаючих видів діяльності); містобудівні і інженерно-облаштувальні території (характер забудови об'єктів виробничої діяльності, житла і обслуговування); соціологічні (норми спілкування, поведінки). Така різноманітність критеріїв ускладнює повне розкриття суті регіону в одному визначенні. Адже регіон повинен розглядатися одночасно і як елемент територіальної організації національного господарства, і як елемент системи розселення, і як елемент соціальної організації суспільства - місця всіх сфер життєзабезпечення і життєдіяльності людини. Регіон - цілісна система зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення. Ця система характеризується високою розмірністю; великою кількістю взаємозв'язаних підсистем різних типів з локальними цілями; ієрархічністю структури; значним запізнюванням координуючих дій при високій динамічності елементів; неповною визначеністю станів елементів. У функціонуванні регіону визначальну роль відіграє населення, трудові колективи. Ефективне управління регіоном, містом принципово неможливе без урахування соціального чинника. Залежності між елементами цієї складної системи не можуть бути описані лінійними функціями, оскільки життя суспільства зазвичай характеризується нелінійними процесами. Вивчення суспільного життя в регіоні можливо тільки на основі структуризації, тобто виділення підсистем, сумісне функціонування яких визначає динаміку розвитку регіону [2, с.8-10].

У сучасних теоріях регіон розглядається як багатофункціональна та багатаспектна система.

Регіон як квазідержавна. Регіон розглядається як відособлена система національної економіки. Регіони акумулюють більше функцій та фінансових ресурсів, які належать центру.

Регіон як квазікорпорація. Регіон розглядається як великий суб'єкт власності та економічної діяльності. Регіони стають конкурентами на ринках товарів, послуг та капіталу.

Регіон як ринок. Цей підхід розглядає проблему співвідношення ринкового саморегулювання, державного регулювання та соціального контролю.

Регіон як соціум. У цьому підході на першому місці відтворення соціального життя та розвиток системи розселення. Цей підхід ширше ніж економічний, він охоплює культурні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму.

Більшість регіональних проблем закладається у диспропорційному розвитку регіонів. Тому також важливим питанням є визначення диспропорцій регіонального розвитку.

Диспропорції в економіці розглядали такі українські автори: С.М. Макух, С.В. Науменкова, Л.О. Пруднікова. Зарубіжні автори які розглядали цю проблему – це К. Павлов, Н.І. Лапін, В.І. Варламов, П.В. Назаров, В. Шимов, Б. Айхенгрін, Дж. Петрас, М. Вулф, Ю. Хуан, Б. Ван.

Деякі автори дають таке визначення економічним диспропорціям: це порушення раціонального співвідношення у розвитку окремих галузей економіки, господарських підрозділів і їх відділів, взаємопов'язаних фаз виробництва, інших сторін і частин економіки.

В.І. Швецова та Я.А. Швецова визначають диспропорції як територіальні нерівності соціально-економічного розвитку регіонів.

На наш погляд, диспропорції регіонального розвитку – це відсутність пропорційності та раціональності у розвитку економічних, соціальних, демографічних, політичних, інноваційних та інвестиційних факторів регіонів, які об'єднані цілями, задачами та пріоритетами розвитку.

К. Павлов виділяє такі види диспропорцій - загальноекономічні (наприклад, у системі виробництво - розподіл - обмін - споживання між різними її елементами), міжрегіональні, міжгалузеві, внутрішньо регіональні, внутрішньогалузеві.

На наш погляд економічні диспропорції регіонального розвитку можна класифікувати за такими ознаками:

1. За територіальною ознакою:
 - міжрегіональні;
 - внутрішньо-регіональні;
 - місцеві.
2. За ринково-економічною ознакою:
 - міжринкові (міжгалузеві);
 - міжсекторні;
 - внутрішньо-секторні.

К. Павлов виділяє такі підходи до класифікації регіонів:

1. Перший залежить від стану й умов функціонування:

- процвітаючі;
- стійкого розвитку;
- стагнуючі;
- піонерні, або регіони нового освоєння;
- кризові;
- регіони з надзвичайною ситуацією.

2. Другий залежить від місця в інноваційному процесі:

- креативні
- інноваційні регіони.

Для формування методів та заходів щодо подолання економічних диспропорцій важливо знати також причини їхньої присутності (появи?).

Ми пропонуємо таку класифікацію причин економічних диспропорцій:

1. Об'єктивні причини:

- природно-географічні;
- геополітичні;
- демоекономічні;
- соціально-економічні;
- техніко-економічні.

2. Суб'єктивні:

- нераціональна бюджетна політика;
- відсутність диференційованих підходів до управління господарським комплексом;
- підходи до вирішення проблеми не є відображенням дійсного економічного стану;
- макроекономічна та політична нестабільність.

Відповідно до такої класифікації диспропорцій, регіонів та причин можна здійснити диференційований підхід до формування соціально-економічної політики на територіальному рівні.

В основному всі автори диспропорції в економіці розглядають на регіональному рівні, деякі були більш детальними і розглянули в розрізі економічних ланок.

Висновки. Диспропорції регіонального розвитку все частіше стають темою обговорення економістів, адже ця проблема відчувається зараз гостріше. Багато авторів розглядали регіональний розвиток у контексті європейського розвитку. Але треба розуміти, що європейські шляхи приведення економіки в належний стан не можуть бути прийнятими для нашої економіки як стандарт. Наша економіка і регіональні проблеми потребує більш детального підходу. Треба знайти оптимальне вирішення цих питань з урахуванням усіх особливостей притаманних нашій економіці. Це дуже важливо, адже наша країна має свої пріоритети та недоліки, і досить різко відрізняється від країн заходу.

Література

1. А.М. Сундук Регіональна диференціація як загроза розвитку національної економіки, Стратегічні пріоритети № 4 (9), 2008 р., стр.137-143.
2. О.В. Димченко Регіональна економіка навч. посібник /О.В. Димченко, Н.М. Матвеева, С.М. Гайденко; Харк. Нац.. акад.. міськ. госп-ва – Х. : ХНАМГ, 2010, - 221с.
3. Г.Г. Фетисов, В.П. Орешин Региональная экономика и управление: Учебник. – М. :ИНФРА – М, 2006. – 416 с.
4. Э.В. Алехин региональная экономика и управление, Учебное пособие - Пенза, 2007 г. – 83 с. Электронный ресурс доступный с - <http://www.pdfio.com/k-1513463.html#>
5. К. Павлов Управление экономикой на основе учета воспроизводственных диспропорций. Электронный ресурс доступный с - http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/6_3_03.htm

Abstract

Zh. Naumenko.

The formation of the regional economy: Disproportions of economic development.

The article deals with the formation of the regional economy as a science. The different theories of regional economy were identified. The periods of regional policy were selected. The foreign and domestic experience of the regional economy were presented. Cited the views of different authors to define the region. There was presented regional development disparities, vision of the authors and independent vision. The classification of regional disparities were proposed.